

Олександр Моцик,

Надзвичайний і Повноважний Посол, кандидат політичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин та стратегічних студій
факультету права та міжнародних відносин
Київського авіаційного інституту

ОКУПАЦІЯ ЗАПОРІЗЬКОЇ АЕС — ОКРЕМИЙ ТЯЖКИЙ ЗЛОЧИН РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ У КОНТЕКСТІ ЇЇ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ПРОТИ УКРАЇНИ

Матеріал подано в авторській редакції

Анотація. У статті розглянуто питання силового захоплення і окупації росією ось уже понад три роки Запорізької атомної електростанції, яку окупанти фактично перетворили на військову базу, нашіповану важкою військовою технікою, зброєю та військовим персоналом, та заміновану. Тобто, фактично трансформували станцію на міну уповільненої дії, яка загрожує безпеці регіону, України та Європи загалом, і яка може здетонувати у будь-який час. У статті на основі міжнародно-правових документів констатується, що Москва здійснила тяжкий міжнародний злочин, напавши на ЗАЕС і окупувавши її, що є першим у світі випадком силового захоплення та окупації діючої АЕС. В рамках цього злочину окупанти здійснили ряд інших воєнних злочинів щодо персоналу та членів їх сімей. У статті зроблено висновок, що лише деокупація та повернення станції під контроль України знімуть постійну існуючу загрозу радіаційної та ядерної аварії.

Ключові слова: російська агресія проти України, силове захоплення і окупація ЗАЕС, порушення статуту ООН та міжнародного права, МАГАТЕ, сім незмінних принципів ядерної безпеки, п'ять принципів спрямованих на уникнення ядерної аварії на Запорізькій АЕС, ядерний шантаж і ядерний терор росії.

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала повномасштабну війну проти України. О 4:50 ранку, майже за гітлерівським сценарієм від 22 червня 1941 року, за наказом російського диктатора путіна були піддані варварському бомбардуванню Київ, Харків, Одеса, Дніпро, Львів, Миколаїв, Вінниця, Полтава,

Суми, Житомир, Івано-Франківськ, Рівне, Луцьк та інші населені пункти України практично по всій її території — було випущено 150 крилатих і балістичних ракет [1]. В той же день більше 150 тис. російських військ з сотнями танків, ракетних та артилерійських установок, та іншої військової техніки атакували українську армію з російської території, Білорусі та окупованих з 2014 року Криму і Донбасу.

Москва здійснила тяжкий міжнародний злочин, грубо порушивши, зокрема, положення Статуту ООН, що стосуються незастосування сили проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави, та інші основоположні принципи і норми міжнародного права. Путін розтоптав, зокрема, всі 10 принципів зафіксованих у Гельсінському заключному акті 1975 року, які давно уже стали звичаєвими нормами міжнародного права. А саме, принципи: суверенної рівності, поваги до прав властивих суверенітету; незастосування сили чи погрози силою; непорушності кордонів; територіальної цілісності держав; мирного врегулювання спорів; невтручання у внутрішні справи; поваги до прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань; рівноправності і права народів розпоряджатися своєю долею; співробітництва між державами; добросовісного виконання зобов'язань щодо міжнародного права [2].

Війна, яку росія веде проти України, не тільки з тих пір, а з лютого 2014 року, коли розпочалося захоплення Криму, кваліфікується як міжнародний злочин також у резолюції Генеральної асамблеї ООН 3314 (XXIX) «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року, положення якої з часом набули статусу звичаєвих норм міжнародного права. Агресією, згідно зі статтею 1 згаданої резолюції, є «застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави, або яким-небудь іншим чином, не сумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй».

Стаття 3 цієї резолюції встановлює, що будь-яка з нижченаведених дій, незалежно від оголошення війни, кваліфікується як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої або будь-яка військова окупація, який би тимчасовий характер вона не носила...; б) бомбардування збройними силами території іншої держави або

застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; с) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави; d) напад збройними силами держави на сухопутні, морські чи повітряні сили іншої держави або морські та повітряні флоти іншої держави; e) застосування збройних сил однієї держави, які знаходяться на території іншої держави, згідно з угодою з приймаючою державою, на порушення умов, передбачених в угоді...; g) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройних сил проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що це є рівносильно перерахованим вище актам. Всі вище згадані дії мали і продовжують мати місце у війні росії проти України, починаючи, як мінімум, з 20 лютого 2014 року.

Стаття 5 встановлює: 1. Жодні міркування будь-якого характеру, як то політичного, економічного, військового чи іншого характеру, не можуть служити виправданням агресії. 2. Агресивна війна є злочином проти міжнародного миру. Агресія тягне за собою міжнародну відповідальність. 3. Жодне територіальне придбання або особлива вигода, отримані в результаті агресії, не є і не можуть бути визнані законними [3].

Майже через пів століття після визначення поняття агресії, уже у перші дні повномасштабної війни росії проти України Генеральна асамблея ООН у своїй резолюції A/Res/ES-11/1 від 02 березня 2022 року (за яку проголосувала 141 держава і лише 5 держав — росія, Білорусь, Еритрея, КНДР, Сирія — голосували проти) засудила дії росії як агресора і закликала Москву до негайного припинення війни і виведення всіх своїх військ з території України [4]. З того часу міжнародне співтовариство постійно вимагає від російської федерації відновлення територіальної цілісності та суверенітету України у її міжнародно визнаних кордонах 1991 року.

Москва планувала за кілька днів захопити столицю України і за пару тижнів — всю країну. Путін вирішив знищити українську державність і покінчити з таким дратівливим для кремля поняттям, як український народ [5]. Цей геноцидний план очевидно мав завершитися, за аналогією з незаконною анексією у 2014 році Криму та створенням фейкових «ДНР» та «ЛНР», незаконною анексією всієї східної та центральної частини України,

включно із Житомирською, Вінницькою та Хмельницькою областями, і приєднанням її до росії. На терені західної частини України кремлівський диктатор скоріше всього мав на увазі створити ряд таких же незаконних штучних утворень, як згадаєні так звані «ДНР» та «ЛНР».

У перший день повномасштабної війни російські окупанти захопили Чорнобильську АЕС, а через кілька днів — 4 березня 2022 року — Запорізьку АЕС. Ці два окремі злочини росії стали першою в історії окупацією атомних електростанцій в результаті агресії однієї держави проти іншої. Очевидно, у кремлі бачили обидві станції вже як власність своєї імперії, і заходження на ці ядерні об'єкти одразу після окупації російського оператора атомних електростанцій — державної корпорації росатома — лише підтверджує ці злочинні наміри.

Однак, окупанти під ударами Сил оборони України ганебно відступили із загарбаної території ряду областей, в тому числі і Київської, і 31 березня 2022 року Чорнобильська АЕС була деокупована. За трохи більше ніж місяць окупації станція зазнала значних матеріальних збитків. Відступаючи, росіяни пограбували її, вивезли все обладнання, яке тільки могли забрати, а те, що не змогли — зруйнували або пошкодили. В результаті ЧАЕС втратила 344 автомобілі, 698 комп'ютерів, майже все програмне забезпечення, 1500 дозиметрів радіації і практично всі протипожежні засоби. Прямі збитки склали 135 млн доларів [6].

Але головною проблемою окупації ЧАЕС стала загроза ядерній і радіаційній безпеці України та всієї Європи. Вже самі початкові обстріли російськими військами станції і силове її захоплення загрожували атомною аварією і страшними наслідками для населення та навколишнього середовища. До такого ж результату на цьому багатостраждальному ядерному об'єкті під час його окупації могло призвести і злочинне «господарування» росатома, який став невід'ємною складовою окупаційного механізму.

Завдяки деокупації Чорнобильської АЕС, українські фахівці-атомники з допомогою наших партнерів досить швидко відновили необхідний рівень ядерної та радіаційної безпеки і, таким чином, зняли відповідні загрози.

Зараз, через більш ніж три роки після повернення Україною станції під свій контроль, об'єкт «Укриття», місце зберігання

відпрацьованого ядерного палива, все інше обладнання ЧАЕС, всі служби станції та 30-кілометрової зони функціонують у нормальному режимі.

Те ж, що відбулося на ЧАЕС та у зоні відчуження під час окупації, інакше, як ядерним тероризмом і використанням станції для ядерного шантажу, назвати не можна. Звичайно, допоки продовжується війна, існує постійна небезпека обстрілів ЧАЕС з боку російських агресорів.

Ще на самому початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну Генеральний Директор МАГАТЕ Р. Гроссі розробив сім незамінних принципів ядерної безпеки під час збройного конфлікту, які він виклав 2 березня 2022 року на засіданні Ради керуючих МАГАТЕ, скликаного для розгляду «наслідків ситуації в Україні для безпеки, фізичної безпеки та гарантій». Така оперативність пояснюється тим, що в цей час Чорнобильська АЕС вже знаходилася під російською окупацією. І, як результат, «господарювання» на ній окупантів загрожувало атомною аварією. Нижче подаються згадані принципи:

1. Фізична цілісність об'єктів — чи то реакторів, чи то паливних басейнів, чи то сховищ радіоактивних відходів — повинна підтримуватися.
2. Усі системи та обладнання безпеки та захисту повинні бути повністю функціональними в будь-який час.
3. Оперативний персонал повинен бути здатним виконувати свої обов'язки з безпеки та захисту і мати можливість приймати рішення без надмірного тиску.
4. На всіх ядерних майданчиках має бути забезпечено надійне електропостачання від мережі за межами майданчика.
5. Повинні існувати безперебійні логістичні ланцюги постачання і транспортування на майданчики і з них.
6. Повинні існувати ефективні системи радіаційного моніторингу на майданчику та за його межами, а також заходи аварійної готовності та реагування;
7. Повинен існувати надійний зв'язок з регулюючим органом та іншими сторонами [7].

Як впливає зі змісту вищезгаданих принципів, силове захоплення росією Чорнобильської АЕС і ситуація, створена окупацією станції повністю суперечила вимогам всіх семи принципів. Злочинні дії російських окупантів призвели до реальної

загрози виникнення аварійної ситуації на станції, на якій після її закриття 15 грудня 2000 року системи ядерної і радіаційної безпеки підтримувались у повній відповідності до міжнародних конвенційних вимог. Відновити ядерну та радіаційну безпеку вдалося лише після деокупації станції.

Запорізька АЕС була введена в експлуатацію у 1984 році. Вона є найбільшою за потужністю у Європі і дев'ятою у світі. До її окупації станція працювала на стабільне забезпечення населення України та економіки чистою і одночасно дешевою електроенергією та теплом, і генерувала майже чверть всієї електроенергії країни [8]. За 41 рік експлуатації на станції не було жодного інциденту. І ось з її окупацією на початку повномасштабної війни росії проти України, загарбники перетворили станцію з джерела генерування електроенергії на військову базу і об'єкт ядерної та радіаційної загрози Україні і всій Європі, а також на інструмент шантажу партнерів України з метою зупинити їхню допомогу Києву у протистоянні російській агресії [9].

При захопленні станції російські війська обстрілювали її протягом майже п'яти годин з важкої зброї — танків та мінометів. Уже більше трьох років ЗАЕС та Енергодар, місто енергетиків, які обслуговують станцію, знаходяться в окупації. Понад півтисячі російських військових і близько півсотні одиниць військової техніки постійно дислокуються на її території. АЕС замінована окупантами, масштаби замінування великі, якщо не величезні. Точної інформації отримати не вдається, оскільки окупанти утаємничили фактично всі дії своїх військових, а також їх поплічників з росатому, і кардинально обмежують можливості моніторингової місії МАГАТЕ, (про яку буде сказано нижче).

Трохи більше ніж через рік після початку повномасштабної російської агресії очільник МАГАТЕ представив на засіданні Ради Безпеки ООН 30 травня 2023 року 5 принципів, спрямованих на уникнення ядерної аварії на окупованій росією Запорізькій АЕС, а саме:

1. Не повинно бути жодних нападів з боку або проти станції, зокрема, спрямованих на реактори, сховища відпрацьованого палива, інші критичні об'єкти інфраструктури або персонал.

2. ЗАЕС не повинна використовуватися як сховище або база для зберігання важкого озброєння (наприклад, реактивних систем залпового вогню, артилерійських систем і боєприпасів,

танків) або військовослужбовців, які можуть бути використані для нападу з території станції.

3. Електропостачання станції за межами майданчика не повинно піддаватися ризику. З цією метою слід докласти всіх зусиль, щоб забезпечити постійну доступність і безпеку електропостачання за межами майданчика.

4. Всі споруди, системи і компоненти, необхідні для безпечної і надійної експлуатації ЗАЕС, повинні бути захищені від нападів або актів саботажу.

5. Не слід вживати жодних дій, що підривають ці принципи [10].

Аналіз кожного з цих п'яти принципів однозначно засвідчує, що в результаті силового захоплення ЗАЕС із застосуванням важкої зброї та наступного режиму окупації всі п'ять принципів були порушені і їх порушення з тих пір продовжується. Це означає, що небезпека ядерної аварії існує на постійній основі.

Російські окупанти влаштували справжній терор щодо працівників Запорізької АЕС та членів їхніх сімей. Драконівський режим окупації відчували на собі практично всі мешканці Енергодару. Постійні залякування, обшуки, відбирання телефонів тощо стали щоденним явищем. Близько тисячі працівників АЕС були затримані, багато з них піддані насиллю, тортурам і побиттю, 10 працівників було поранено, один загинув від побиття і один від ворожого обстрілу. Крім того, що дії агресора стосовно працівників станції є грубим порушенням міжнародного гуманітарного права, зокрема, Женевських конвенцій, відвертий терор справляє на працівників станції глибокий психологічний тиск, люди є знервовані та залякані, і у такому стані неважко допустити якусь помилку, яка може загрожувати ядерній та радіаційній безпеці. Відповідальність в цьому випадку, звичайно, ляже на агресора.

Зокрема, російські загарбники: створили на території станції широку мережу точок протиправного утримання громадян України — працівників станції і членів їхніх сімей; затримали і піддали тортурам близько тисячі цивільних осіб (як приклад — вдерлися до житла працівника енерго-ремонтного підрозділу ЗАЕС Сергія Швеця і розстріляли його з автомата за відмову виконувати злочинні накази окупантів, і лише чудом лікарям вдалося врятувати його життя) [11]; насильно утримували і продовжують утримувати затриманих «на підвалах» та у переповнених

камерах у нелюдських умовах; практикують жорстокі побиття та тортури електричним струмом (в тому числі закатували до смерті вододлаза станції Андрія Гончарука) [12]; піддають працівників станції психологічному тиску, імітуючи страти, примушуючи затриманих копати собі могили, погрожуючи зґвалтуванням; змушують, застосовуючи шантаж і нерідко тортури, приймати російське громадянство, підписувати контракти з росатомом; обмежують доступ або зовсім не допускають на робочі місця тих українських працівників станції, які не йдуть на співпрацю з окупантами у питаннях російського громадянства, підтримки окупаційного режиму тощо, тобто яких вважають політично неблагонадійними; масово порушують право на власність — привласнюють чи руйнують власність місцевих мешканців і незаконно утримують працівників у полоні [13].

Не менш небезпечним є безпосереднє втручання з боку росатома та його «фахівців» у роботу ЗАЕС, у той технологічний процес, право на доступ до якого має, відповідно до міжнародного права та українського законодавства, лише ліцензований українським регулятором персонал. Тобто, громадяни України, які мають відповідну освіту та набули під контролем українського регулятора необхідних практичних навичок. Крім того, що таке втручання є злочинним самоуправством, воно, ще гірше, може також призвести до катастрофічних наслідків, оскільки той «персонал», який окупанти завезли з росії, не може належним чином виконувати необхідні функції на станції, тому що не підготовлений і не сертифікований до роботи на ній. І у цьому випадку при виникненні якихось нештатних ситуацій, що зможуть призвести до аварії, також відповідальність нестиме агресор.

Як результат окупаційного «господарювання» на станції, а також постійних обстрілів окупантами інфраструктури, пов'язаної із ЗАЕС, станція перебувала вісім разів у повному блекауті і отримувала електроенергію для своїх власних потреб від дизельних генераторів. Якщо взяти до уваги, що кожна така штучно створена окупантами ситуація загрожує катастрофою, порівняльною з аваріями на Чорнобильській АЕС та Фукусімі разом узятими, то інакше її назвати, ніж ядерним тероризмом, не можна. Виправдано тривожні хвилі блекаутів розходяться по всьому світу і роблять заручниками страху і реальної небезпеки для населення планети ядерної та радіаційної катастрофи [14].

Окремим видом ядерного тероризму і шантажу росії є постійні, практично щоденні обстріли території України крилатими, балістичними та аеробалістичними ракетами і бойовими ударними дронами. Зокрема, як згадувалося вище, російські окупанти час від часу прокладають траєкторію руху ракет та дронів таким чином, щоб вони пролітали на низькій висоті — 100–200 метрів практично безпосередньо над українськими АЕС або поруч з ними [15]. Самі по собі такі ситуації є вкрай небезпечними, оскільки може бути випадкове падіння крилатих ракет та дронів на атомні реактори чи інші важливі об'єкти АЕС, що призвело б до катастрофічних наслідків. Крім того, окупанти очевидно також розраховують, що українська протиповітряна оборона може збити ракету на підльоті до АЕС і у такому разі її осколки могли б нанести також катастрофічної шкоди ядерному реактору, а загарбники б перекладали відповідальність за аварію на протиповітряну оборону України. Зрештою, це також спосіб залякування як працівників АЕС так і навколишнього населення, нагнітання страхів з метою змусити мешканців покидати місця свого проживання і поповнювати кількість переміщених осіб.

Очевидно, такий стан речей входить у плани росії, держави-терориста, яка, не маючи можливості перемогти Україну військовим шляхом, намагається залякати світ своїм ядерним тероризмом та шантажем і залучити право і ліво радикальні політичні сили у країнах-партнерах Києва до тиску цих країн на Україну з метою схилити її прийняти мир на ультимативних умовах москви. Іншими словами, схилити Україну до капітуляції.

Оскільки Україна жодного разу не влаштувала полювання на згадані ворожі крилаті ракети та дрони в районах АЕС, то 14 лютого 2025 року окупанти самі цілеспрямовано поцілили у цей ядерний об'єкт, як написав у соцмережах Президент України В. Зеленський: «Російський ударний дрон із фугасною бойовою частиною влучив цієї ночі в укриття, яке береже світ від радіації зруйнованого 4-го енергоблоку Чорнобильської атомної станції. Це укриття Україна будувала разом з іншими країнами Європи та світу, разом з Америкою — з усіма, хто хоче справжньої безпеки для людей. Єдина держава у світі, яка може атакувати такі об'єкти, окупувати територію атомних станцій... — це сьогоднішня Росія. І це терористична загроза всьому світові» [16].

Представники МАГАТЕ отримали повний доступ до місця удару безпілотною і здійснили детальне вивчення пошкоджень укриття в результаті вибуху. Генеральний директор Агентства Р. Гроссі відзначив мужню та професійну роботу українських пожежників, які працювали у морозну погоду у надзвичайно складних висотних умовах, і, назвавши атаку серйозним інцидентом, наголосив на абсолютній неприпустимості нападу на ядерний об'єкт. Він також, згадавши про окуповану москвою Запорізьку АЕС, констатував, що ядерна безпека залишається «під постійною загрозою до тих пір поки триватиме конфлікт» [17]. Президент України заявив, що росіяни атакували саркофаг спеціально і зробили це саме в день початку Мюнхенської безпекової конференції. Атаку ж він назвав привітом від путіна, який не бажає миру [18].

Таким чином, кремль пробив чергове дно, що стало логічним продовженням попередніх актів російського державного ядерного тероризму, про який детальніше буде сказано нижче.

Війна росії проти України загалом та злочини російських загарбників, здійснені у контексті захоплення і окупації ЧАЕС та ЗАЕС, а також ядерного тероризму і шантажу, зокрема, є грубим порушенням Статуту ООН, основоположних принципів та норм міжнародного права.

Росія на рівні уряду, інших державних інституцій, державних і приватних підприємств та посадових осіб згаданих структур, всіх причетних до здійснення злочинів на ЧАЕС та ЗАЕС, у тому числі ядерного тероризму і шантажу, має бути за них належним чином покарана. Одним із видів покарання має бути притягнення винних до кримінальної відповідальності вітчизняними та міжнародними судами, іншим — накладення на них жорстких міжнародних та національних санкцій. Тобто, своє слово мають сказати українські суди та Міжнародний кримінальний суд. В ідеалі, міг би бути Спеціалізований суд ООН щодо злочину агресії росії проти України по типу Міжнародного трибуналу стосовно колишньої Югославії та Міжнародного трибуналу щодо Руанди. Але такий Спеціалізований суд ООН не вдасться створити, принаймні, у найближчому майбутньому, оскільки, навіть якби була необхідна більшість щодо його створення, росія заблокувала б прийняття відповідного рішення в Раді Безпеки ООН. Відповідно до Статуту ООН, член Ради Безпеки ООН,

який є стороною конфлікту, зобов'язаний утриматися від голосування, що стосується цього конфлікту. Росія, яка повністю ігнорує свої зобов'язання по міжнародному праву, в тому числі по Статуту ООН, у відносинах з Україною, за жодних обставин не дасть свою згоду на створення такого суду, а навпаки, заблокує його створення. Тому Україна та її партнери вимушено пішли по іншому шляху — створення Спеціалізованого трибуналу Ради Європи для притягнення росії до відповідальності за здійснення злочину агресії проти України. Його мета — притягнути до кримінальної відповідальності вище керівництво росії за війну проти України [19].

На сьогодні, проти Росії за агресію проти України, починаючи з 2014 року, зокрема за незаконну анексію Криму, введено найбільше санкцій у порівнянні з будь-якою іншою країною, проти якої будь-коли вони вводилися [20]. Сполучені Штати Америки, Канада, Австралія, Японія, Республіка Корея, Європейський Союз, Рада Європи, G7, НАТО — ось далеко не повний перелік суб'єктів міжнародного права, які карають Москву за напад на Україну. Загалом, 45 країн ввели санкції проти росії за її агресію [21]. Ці санкції, з одного боку, боляче вдарили по російській економіці, енергетиці, фінансах та банківській системі, військово-промислового комплексу, IT індустрії, відкинувши економіку країни-агресора на багато років назад [22]. З іншого боку, вони мали б бути ще більш жорсткими та всеохоплюючими, а також, що дуже важливо, підкріпленими ефективними механізмами недопущення їх порушення чи обходження, щоб ще набагато ефективніше руйнувати економіку агресора. І руйнувати до такого ступеня, щоб росія обрала за краще піти геть з України або була послаблена до такого стану, щоб не змогла вести війну і була переможена та вигнана з України. На жаль, такої ситуації поки що немає.

8 грудня 2023 року Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) оприлюднило інформацію щодо наявності компонентів іноземних країн у виробленні в росії зброї. З 2453 елементів (мікросхем, транзисторів, конденсаторів) у 76 видах російської зброї (БПЛА, ракети, системи радіоелектронної боротьби) майже $\frac{3}{4}$ або 1813 компонентів були випродуковані компаніями, які зареєстровані в США. Решта компонентів були зроблені компаніями зареєстрованими в Швейцарії, Японії,

Німеччині, на Тайвані, в Ізраїлі, Китаї, деяких інших західних країнах, і лише 10 компонентів були чисто російського виробництва, тобто менше 0,5%.

Зрозуміло, що Москва тільки тоді фізично не зможе виготовляти згадану вище та іншу високотехнологічну зброю, коли наші партнери повністю перекриють шляхи доставки в Росію підсанкційних товарів виробництва західних компаній [23].

Є абсолютно нелогічним, що до цього часу інструмент агресора, за допомогою якого Москва намагалася незаконно управляти ЧАЕС і продовжує намагатися управляти ЗАЕС, а саме Росатом, який завдав обом станціям значної шкоди та готує ЗАЕС до поглинання Росією, не покараний належним чином санкціями. Частково це тому, що роками Росія створювала залежність інших країн від російського ядерного палива, корумпуючи їх низькими цінами, а також будувала за кордоном нехай не за найкращими технологіями, але значно дешевше атомні станції, виходячи багато в чому з політичних міркувань — поширення свого впливу на відповідні країни.

Відсутня логіка також і в тому, що в Україні не було протягом багатьох років великого прагнення позбутися залежності від ядерного палива Росії, комплектуючих для вітчизняних АЕС, і співпраці з інших питань в галузі ядерної енергетики. Звичайно, Москва, з свого боку, робила все можливе, щоб міцно тримати Україну в залежності у цій специфічній сфері. У цьому контексті, досить важливим стало те, що починаючи з кінця 2020 року Міністерства Енергетики України та ДП «НАЕК «Енергоатом»» (нині АТ «НАЕК «Енергоатом»») активізували зусилля по витісненню російського сліду з атомної енергетики України. Повномасштабна агресія Путіна проти України каталізувала цей процес і зробила його незворотнім. Україна повністю відмовилася від закупівлі російського ядерного палива і перестала вивозити на територію країни-агресора відпрацьоване ядерне паливо. Російське ядерне паливо у рекордно короткі терміни було замінено відповідним паливом шведського відділення американської компанії Westinghouse Electric Company. А відпрацьоване ядерне паливо з Рівненської, Південноукраїнської та Хмельницької АЕС тепер вже зберігається на території Чорнобильської зони у Централізованому сховищі відпрацьованого ядерного палива, збудованого американською компанією Holtec

International. Тільки на реалізації проекту згаданого сховища Україна щороку заощаджуватиме від 150 до 200 млн доларів, які раніше перераховувалися до бюджету росії [24]. Дуже важливо, що вдалося запустити Централізоване сховище в роботу буквально перед початком повномасштабної агресії росії, інакше Україна мала б величезну додаткову проблему в атомній сфері.

1 вересня 2022 року ЗАЕС вперше відвідала місія МАГАТЕ на чолі з Генеральним директором Агентства Р. Гроссі у складі 13 експертів, головним чином з нейтральних країн [25]. Причиною візиту, який започаткував постійне перебування місії МАГАТЕ на ЗАЕС, стала стурбованість цієї спеціалізованої установи ООН, відповідальної за дотримання безпеки ядерних об'єктів, ситуацією з безпекою на станції у зв'язку, перш за все, з її захопленням росією і «посиленням бойових дій в регіоні, що прилягає до станції». Місію, безперечно, цікавив стан енергоблоків та персоналу станції, а також наявність у повному обсязі ядерних матеріалів, які були на ЗАЕС на момент її окупації. У кінцевому підсумку, завданням місії, в умовах постійного обстрілу території станції та міста Енергодар, було запобігти радіаційній та ядерній аварії, про що прямо заявив очільник Агентства [26].

Власне, з ініціативи України на ЗАЕС була розміщена постійна місія МАГАТЕ у складі спочатку двох, а пізніше чотирьох експертів. Агентство на регулярній основі здійснює ротації експертів місій. Хоча саме по собі заснування на ЗАЕС постійно діючої місії МАГАТЕ є безперечним позитивним фактом, у той же час її ефективність значно обмежена окупантами, які забороняють експертам здійснювати перевірку значної частини об'єктів станції. Російська окупаційна адміністрація спочатку намагалася не допустити взагалі місію на ЗАЕС, а вже під час її роботи на станції не дозволила їй потрапити на частину запланованих до відвідання точок на згаданому ядерному об'єкті, де, і це достеменно відомо, окупанти дислокують важку військову техніку, розміщують зброю та військовий персонал [27].

До грудня 2024 року дислокація місії МАГАТЕ з наступними її регулярними ротаціями здійснювалася з підконтрольної території України. Кожна нова група експертів Агентства прибувала до столиці України і звідти добиралася на ЗАЕС, де здійснювала заміну попередньої зміни експертів.

Російські окупанти постійно наполягали на зміні маршруту заїзду місії МАГАТЕ, а саме, на прибутті експертів на ЗАЕС з боку тимчасово окупованої росіянами української території. З цією метою вони 10 грудня 2024 року здійснили грубу провокацію — атакували дроном службове авто МАГАТЕ, у якому чергова зміна експертів слідувала підконтрольною Україні територією на ЗАЕС. Президент України В. Зеленський заявив у зв'язку з цим, що росіяни «точно знали, що робили, і діяли свідомо» [28]. Міністр енергетики України Г. Галущенко, у свою чергу, звинуватив Москву у навмисному використанні терористичних методів і залякуванні [29]. На цей терористичний акт відреагувала і Посол США в Україні Б. Брінк: «Російський безпілотник вразив автомобіль МАГАТЕ біля Запорізької АЕС. Команда, яка вижила, була там, щоб забезпечити ядерну безпеку в умовах захоплення росією найбільшої атомної електростанції в Європі. Ми засуджуємо такі напади, які ставлять під загрозу глобальну ядерну безпеку» [30]. Однак, цією цинічною провокацією росія зірвала здійснення чергової ротації, яку пізніше фактично змусила Секретаріат МАГАТЕ здійснити з боку окупантів через тимчасово окуповану територію. У зв'язку з цим Україна заявила протест і досягла порозуміння з державами-партнерами та Генеральним Директором МАГАТЕ, що проведення з тимчасово окупованої території України ротації не стане прецедентом і наступні ротації здійснюватимуться з підконтрольної Україні території. На прохання української сторони місії МАГАТЕ у 2022 році були також розміщені на трьох діючих українських АЕС — Рівненській, Хмельницькій та Південноукраїнській, а також на недіючій Чорнобильській АЕС. Станом на середину червня 2025 року на згаданих станціях відбулося 42 ротації місій.

6 червня 2024 року вночі російські окупанти підірвали Каховську ГЕС. Цей особливо небезпечний акт тероризму став черговим тяжким злочином путінської росії. Його метою було, за словами речниці Сил оборони півдня України, зупинити контрнаступ збройних сил України [31]. Таку ж думку висловив директор інформаційно-консалтингової компанії Defence Express С. Згурець. Він також зазначив: «Такі споруди як АЕС та ГЕС, захищаються Женевською конвенцією, яка не дозволяє використовувати підлив цих об'єктів з метою досягнення військових цілей. Окупанти ігнорують будь-які правові норми» [32].

Підри́в Каховської ГЕС є найбільшою техногенною катастрофою в Європі з часу аварії на Чорнобильській АЕС та найнебезпечнішою техногенною катастрофою на цьому континенті у 21 столітті. Скільки б не минуло часу, але рф має відповісти за цей варварський міжнародний злочин, в результаті якого загинули десятки людей та завдано величезної шкоди навколишньому середовищу. У «Зверненні Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, парламентів та урядів її держав-членів, міжнародних організацій та їх парламентських асамблей у зв'язку з черговим актом тероризму російської федерації — підри́вом Каховської гідроелектростанції» констатується, що підри́в Каховської ГЕС став «черговим заздалегідь спланованим актом державного тероризму, що створив смертельну небезпеку для людей і всього живого по обидва береги р. Дніпра нижче Каховського водосховища, та беззаперечним і безпрецедентним актом екоциду...», та «...воєнним злочином відповідно до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, додаткового протоколу до неї 1977 року, а також порушенням Конвенції ООН про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище». У Зверненні наголошується на тому, що цей російський злочин загрожує безпеці Запорізької АЕС так як через штучно створений дефіцит необхідного для функціонування станції водного ресурсу посилює ризик виникнення на ній ядерної та радіаційної аварії з катастрофічними наслідками для екосистеми та всієї Європи [33]. Європейський парламент у своїй резолюції P9_TA(2023)0247 від 15 червня 2023 року про «сталу реконструкцію та інтеграцію України до європейської спільноти (2023/2739(RSP))» жорстко засудив руйнування росією Каховської ГЕС і зазначив, що за цей злочин всі причетні будуть притягнуті до відповідальності відповідно до міжнародного права. Це означає, що рано чи пізно до кримінальної відповідальності будуть притягнуті всі російські посадові особи, які давали злочинний наказ на підри́в греблі, і всі виконавці наказу, а росія, як держава, буде змушена компенсувати Україні всі збитки, пов'язані з підри́вом Каховської ГЕС [34].

З кожним наступним роком війни, росія посилює бомбардування України, в тому числі цивільної інфраструктури, ракетами різних типів та ударними дронами. Чи не найбільш жорстоким атакам піддавалися і продовжують піддаватися

об'єкти енергетичної структури — тепла та відновлювальна енергетика, а також лінії електропередач та підстанції. У ході наймасованіших атак на об'єкти енергетичної інфраструктури російські окупанти запускали більше трьох сотень ракет та ударних дронів. Мета — позбавити населення України тепла та світла, особливо у зимовий період, заморозити Україну і, таким чином, схилити її до капітуляції. Зимовий сезон 2024–2025 рр. запам'ятається не тільки Україні, а й Європі і всьому світові черговою новацією кремлівських злочинців — масованим бомбардуванням десятками балістичних, аеробалістичних та крилатих ракет і бойових дронів критичних підстанцій, тобто тих, через які АЕС передають електроенергію до мережі споживачів. Знищення або навіть часткове руйнування таких підстанцій призводить до необхідності аварійного зупинення реакторів, що кожного разу створює не штатну ситуацію, яка загрожує ядерною аварією.

Такі дії агресора є також, по-суті, державним ядерним тероризмом. На жаль по сьогодні міжнародне співтовариство так і не виробило поняття «державного ядерного тероризму» і не зафіксувало його у відповідних міжнародних універсальних договорах. В той же час, до міжнародного універсального договору, а саме Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму (ICSANT) 2005 року, було включене поняття «ядерного тероризму» [35].

Ядерний тероризм можна визначити на основі наявних на сьогодні норм міжнародного права як використання або загрозу застосування ядерних матеріалів або пристроїв недержавними суб'єктами, тобто індивідами або групами, для досягнення політичних, ідеологічних, релігійних або психологічних цілей. Основними характеристиками, що визначають ядерний тероризм, є намір спричинити масове знищення, використати психологічний вплив ядерної зброї та залякати чи примусити уряди чи суспільства вчинити певні дії чи утриматися від певних дій.

При цьому, ICSANT чітко вказує, що протиправними діями у розумінні Конвенції можуть вважатися лише зловмисні дії, які вчинені особою або групою осіб, а її стаття 4(2) уточнює, що на дії збройних сил держави під час збройного конфлікту або збройних сил держави під час проведення військових операцій від імені держави не поширюються положення цієї Конвенції.

Слід констатувати, що існуюча наразі міжнародна структура ядерної безпеки, зорієнтована та розроблялася для попередження чи ліквідації загроз, які пов'язані лише з недержавними акторами. Створена після другої світової війни система міжнародної безпеки залишила поза увагою можливість використання державами тероризму як способу ведення зовнішньої політики. Відповідно, МАГАТЕ визначає «загрозу» як «особу або групу осіб, які мають мотивацію, намір і здатність вчинити навмисну дію». З 2005 р. це поняття загрози було кодифіковано у двох міжнародних конвенціях, що лежать в основі системи ядерної безпеки, — ICSANT і Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу 1979 року (CPPNM) — і впроваджено практично в усіх керівних документах серії МАГАТЕ з ядерної безпеки.

Наочним прикладом такого підходу стало відкриття Секретаріатом МАГАТЕ 3 жовтня 2023 р. у своїй штаб квартирі тренувального центру з розробки експертизи стосовно боротьби з ядерним тероризмом. Подія, звичайно, важлива. Цей Центр займається питаннями «фізичного захисту ядерних та інших радіоактивних матеріалів, а також відстежуванням і протистоянням злочинним актам, що стосуються ядерних матеріалів та обладнання». Але, на жаль, Центр опікуватиметься лише злочинами терористів — фізичних осіб, а не держав-терористів. Отже, злочини Росії на Запорізькій АЕС залишатимуться поза увагою Центру. У бюлетені МАГАТЕ щодо цієї події захоплення й утримання Росією ЗАЕС взагалі не згадується, наче такої проблеми зовсім не існує [36]. Хоча Центр створено у рамках Конвенції про фізичний захист ядерного матеріалу 1979 р., тобто формально він мав би діяти у рамках, які визначені цією Конвенцією, держави-друзі, на пожертви яких Центр функціонує, мають можливість профінансувати та започаткувати відповідні дослідження та розробку пропозицій до нормативного регулювання.

Отже, наразі поняття державного ядерного тероризму відсутнє у міжнародних конвенціях з ядерної безпеки, що, очевидно, трактується Росією як карт бланш у використанні ЗАЕС для ядерного шантажу. Цей прецедент чітко вказує на прогалини у міжнародному праві, які потребують негайної реакції міжнародної спільноти для того, щоб використання Росією ЗАЕС із терористичною метою не стали сигналом для інших подібних дій на міжнародній арені.

У відповідних резолюціях Генеральної асамблеї ООН та Генеральної конференції МАГАТЕ, а також Ради керуючих Агентства містяться вимоги стосовно негайної деокупації Запорізької АЕС і повернення її під контроль України. Зокрема, у резолюції ГА ООН 78/316 від 11 липня 2024 року «Безпека та захищеність ядерних об'єктів України в тому числі Запорізької атомної електростанції» (Safety and security of nuclear facilities of Ukraine, including the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant) міститься вимога щодо негайного виведення російських військ із ЗАЕС і повернення її під повний контроль України.

Резолюція також закликає РФ «поки вона не поверне Запорізьку АЕС під контроль України — надати МАГАТЕ своєчасний і повний доступ до всіх зон станції, важливий для ядерної безпеки», що дозволило б Агентству здійснювати ефективний моніторинг ситуації. Резолюція засуджує незаконне силове захоплення ЗАЕС і висловлює жаль з приводу невиконання Москвою попередніх резолюцій МАГАТЕ. Окремо Генасамблея «закликає до негайного припинення атак Російської федерації проти критично важливої енергетичної інфраструктури України», зважаючи, що обстріли підстанцій та електромереж впливають і на безпеку ядерних об'єктів.

Подібні вимоги, але вже більш детальні, містяться у резолюціях Генеральної конференції МАГАТЕ щодо ЗАЕС, а саме: GC(67)/RE S/16 від 28.09.2023 «Ядерна безпека, захищеність та гарантії в Україні» («Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine») та GC(68)/RE S/15 від 20.09.2024 під такою ж назвою. Зокрема, резолюція GC(67)/RE S/16 від 28.09.2023 вимагає від окупантів забезпечити безперешкодний і своєчасний доступ експертів МАГАТЕ до всіх відповідних місць навколо ЗАЕС, негайно вивести всіх несанкціонованих військових та інший персонал з території ЗАЕС, негайно повернути станцію під контроль компетентних українських органів для забезпечення її безпечної та надійної роботи. У резолюції міститься також положення щодо підтримки надання технічної допомоги Україні для забезпечення безпечної роботи ядерних об'єктів та управління радіоактивними джерелами і про заохочення держав-членів МАГАТЕ надавати політичну, фінансову та матеріально-технічну підтримку програмі Агентства для України, включаючи надання необхідного обладнання для ядерної

безпеки. Крім того, міститься прохання до Генерального директора МАГАТЕ регулярно інформувати держави-члени про діяльність Агентства в Україні.

У резолюції GC(68)/RE S/15 від 20.09.2024 міститься підтримка суверенітету України щодо українських ядерних об'єктів, включаючи Запорізьку АЕС, які повинні діяти безпечно і під повним суверенним контролем України. Резолюція закликає до негайного виведення всіх несанкціонованих військових та іншого персоналу з території ЗАЕС і повернення станції під контроль української влади; до продовження діяльності місії підтримки та допомоги МАГАТЕ на Запорізькій АЕС, регулярного інформування про ситуацію на ЗАЕС, зокрема щодо дотримання принципів ядерної безпеки та захисту; закликає російську федерацію забезпечити безперешкодний доступ місії МАГАТЕ до ЗАЕС для виконання її функцій та проведення заходів гарантування безпеки; закликає до продовження надання технічної допомоги Україні у забезпеченні безпеки експлуатації ядерних об'єктів, включаючи фізичну присутність експертів МАГАТЕ на інших АЕС — Чорнобильській, Рівненській, Хмельницькій, Південноукраїнській; містить заклик до держав-членів МАГАТЕ надавати політичну, фінансову та матеріально-технічну допомогу у забезпеченні ядерної безпеки України; наголошує на подальшому контролі ситуації — включення питання до порядку денного наступної сесії Генеральної конференції МАГАТЕ, яка відбудеться восени 2025 року.

Практично повністю співзвучними вимогам резолюцій Генеральної конференції МАГАТЕ є вимоги, що містяться у резолюціях виконавчого органу МАГАТЕ — Ради керуючих Агентства, до складу якого входять 35 керуючих директорів — представників країн, які, як правило, роблять найбільший внесок у розвиток атомної енергетики. Керуючі директори обираються або призначаються в ході сесій Генеральної конференції МАГАТЕ (Україна у 2023 році була обрана до Ради керуючих на дворічний термін починаючи з 30 вересня 2023 року). Лише у 2022 році Рада керуючих прийняла три резолюції з питання ситуації на ядерних об'єктах України, окупованих в ході повномасштабної війни росії проти України: GOV/2022/17 від 03.03.2022, GOV/2022/58 від 15.09.2022 та GOV/2022/71 від 17.11.2022 під спільною назвою «Наслідки ситуації в Україні для безпеки, захищеності та

гарантій» («The safety, security and safeguards implications of the situation in Ukraine»).

Зокрема, у резолюції GOV/2022/17 від 03.03.2022 засуджуються дії російської федерації, включаючи силове захоплення контролю над ядерними об'єктами в Україні, що створює серйозні загрози для їх безпеки та безпеки цивільного персоналу; відзначається підвищення ризику ядерної аварії, що може загрожувати населенню України, сусідніх держав і міжнародної спільноти; висловлюється глибока стурбованість тим, що агресія росії перешкоджає МАГАТЕ повноцінно і безпечно здійснювати діяльність із верифікації гарантій на українських ядерних об'єктах; міститься заклик до росії негайно припинити всі дії проти ядерних об'єктів України, включаючи Чорнобильську АЕС, та забезпечити, щоб компетентні українські органи відновили над ЧАЕС повний контроль (станом на 3 березня ЧАЕС була вже окупована російськими військами); Генеральний директор МАГАТЕ зобов'язується продовжувати відслідковувати ситуацію, зосереджуючи увагу на безпеці та захисті ядерних об'єктів України, і надавати звіти Раді керуючих Агентства.

У резолюції GOV/2022/58 від 15.09.2022 висловлюється глибока стурбованість, що рф не виконала заклики негайно припинити всі дії проти ядерних об'єктів України, особливо на Запорізькій АЕС; засуджуються насильницькі дії росії, включаючи захоплення контролю над ядерними об'єктами, присутність російських військових сил та персоналу росатома на Запорізькій АЕС; наголошується, що такі дії створюють серйозні загрози безпеці об'єктів, їх персоналу та значно підвищують ризик ядерної аварії, яка загрожує Україні, сусіднім державам і міжнародній спільноті; вимагається негайне припинення всіх дій проти Запорізької АЕС і інших ядерних об'єктів України, а також повернення таких об'єктів під контроль української влади для забезпечення їх безпечної експлуатації; підтримуються зусилля Генерального директора МАГАТЕ щодо вирішення питань ядерної безпеки в Україні, включаючи фізичну присутність технічних експертів Агентства на Запорізькій АЕС; наголошується на важливості дотримання семи незамінних принципів ядерної безпеки, сформульованих Генеральним директором МАГАТЕ; заохочується надання допомоги Україні з боку держав-членів, зокрема забезпечення необхідним обладнанням через Агентство або на

двосторонній основі; Генеральний директор МАГАТЕ зобов'язується продовжувати уважно відстежувати ситуацію і регулярно доповідати Раді керуючих.

У резолюції GOV/ 2022/ 71 від 17.11.2022 висловлюється глибока стурбованість тим, що росія не виконала заклики негайного припинення всіх дій проти ядерних об'єктів в Україні; міститься вимога до росії негайно припинити спроби взяти під контроль Запорізьку АЕС та відмовитися від заяв про незаконну анексію території, на якій розташована станція; засуджуються тиск окупантів і затримання українського персоналу на ЗАЕС, а також повторні перебої із зовнішнім електропостачанням через обстріли; наголошується, що такі дії створюють серйозні загрози для безпеки об'єкта і персоналу та значно підвищують ризик ядерної аварії, що загрожує Україні, сусіднім державам і міжнародній спільноті; міститься заклик до росії вивести військовий та інший персонал із ЗАЕС, щоб компетентні українські органи могли відновити повний контроль над станцією; висловлюється підтримка зусиллям України щодо забезпечення безпеки ядерних об'єктів; міститься підтримка діяльності Генерального директора МАГАТЕ та його зусиль щодо створення зони захисту навколо ЗАЕС; висловлюється також підтримка фізичної присутності технічних експертів Агентства на ЗАЕС та інших ядерних об'єктах України; наголошується на необхідності дотримання «семи незамінних принципів ядерної безпеки», сформульованих МАГАТЕ, у всіх обставинах, включаючи умови збройного конфлікту; держави-члени МАГАТЕ заохочуються до надання допомоги Україні, включаючи надання необхідного обладнання через Агентство або на двосторонній основі; міститься зобов'язання Генерального директора продовжувати моніторинг ситуації та регулярно звітувати Раді керуючих МАГАТЕ.

У резолюції GOV/2024/18 від 07.03.2024 «Ядерна безпека, захищеність та гарантії в Україні» («Nuclear safety, security and safeguards in Ukraine») висловлюється глибока стурбованість щодо «дуже небезпечної» ситуації на ЗАЕС, яка включає: недостатню кількість кваліфікованого персоналу; перебої у проведенні регулярного технічного обслуговування; проблеми із надійними ланцюгами постачання; уразливий статус водопостачання та зовнішнього електропостачання; встановлення

протипіхотних мін у буферній зоні між внутрішньою та зовнішньою огорожами станції; міститься повторний заклик до російської федерації негайно вивести свої військові сили та інший несанкціонований персонал із ЗАЕС; наголошується на необхідності повернення ЗАЕС під контроль компетентних українських органів для забезпечення її безпечної та надійної роботи відповідно до ліцензії, виданої Державною інспекцією ядерного регулювання України (ДІЯРУ); підтримуються зусилля Генерального директора МАГАТЕ, зокрема фізична присутність технічних експертів Агентства на ЗАЕС та інших ядерних об'єктах України і наголошується на необхідності забезпечення місії підтримки та допомоги МАГАТЕ на ЗАЕС (ISAMZ) своєчасним доступом до всіх зон, важливих для ядерної безпеки; міститься зобов'язання Генерального директора МАГАТЕ продовжувати детально звітувати про дотримання 5 конкретних принципів для забезпечення ядерної безпеки на ЗАЕС, а також про «7 незамінних принципів» ядерної безпеки, та інформувати Раду керуючих.

З моменту силового захоплення та окупації Запорізької АЕС росія на порушення міжнародного права вживає заходів щодо привласнення станції і запуску її в роботу. На початку жовтня 2022 року російський диктатор путін видав абсурдний указ про віднесення цієї АЕС до власності російської федерації. Паралельно, росатом розпочав злочинну діяльність по узурпації оперування цим атомним об'єктом. Опираючись на терміново завезених кілька сотень працівників з російських АЕС та на незначну кількість персоналу, яка добровільно перейшла на службу росії, окупанти із застосуванням залякувань, погроз, шантажу, тортур, убивств та інших подібних дій розпочали безпрецедентну за своєю протиправністю кампанію по змушенню працівників станції до підписання контрактів з росатомом на роботу на окупаційну адміністрацію станції. Незважаючи на такий безпрецедентний злочинний примус, переважна більшість працівників станції не стала колаборантами та із своїми родинами виїхала з окупованої території і була працевлаштована Енергоатомом в офісі Компанії та інших українських АЕС.

Президент України своїм Указом від 4 жовтня 2022 року №687 «Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України» визнав нікчемними, тобто такими,

що не породжують жодних правових наслідків, укази путіна про анексію українських територій та будь-які інші рішення, акти та договори, прийняті, видані та укладені на підставі та/або у зв'язку з реалізацією указів президента рф [37].

Періодично, окуповану ЗАЕС «відвідують» російські посадові особи, що є грубим порушення міжнародного права та українського законодавства.

Зокрема, подібний протиправний вояж у грудні 2022 року здійснив представник адміністрації президента рф С. Кирієнко, на що МЗС України відреагувало заявою протесту, у якій нагадало про прийняті резолюції Ради керуючих МАГАТЕ, які вимагають від рф негайного виведення військового та іншого персоналу із ЗАЕС, і закликала партнерів України та інституції ЄС посилити санкції проти російської державної корпорації росатом та афілійовані з нею компанії та структури [38]. Ця заява була надіслана Генеральному директору МАГАТЕ і офіційно розповсюджена секретаріатом Агентства серед країн-членів МАГАТЕ. МЗС та Постійне представництво при міжнародних організаціях у Відні регулярно надсилають ноти протесту, реагуючи на протизаконні дії окупантів на ЗАЕС, або на розповсюдження Росією у згаданих організаціях брехливих та маніпулятивних матеріалів щодо станції. У першому кварталі 2025 року росія значно активізувала свої спроби легітимізувати незаконне управління станцією з очевидною метою її можливого запуску в роботу. 26 березня агентство Reuters з посиланням на очільника МАГАТЕ повідомило, що «утримувана Росією Запорізька атомна електростанція в Україні може знову запрацювати протягом декількох місяців після припинення вогню, але, ймовірно, знадобиться більше року, щоб перезапустити всі шість реакторів». Reuters також процитувало слова Р. Гроссі, що він вважає «управління росією станції — професійним» [39].

У зв'язку з цим АТ «НАЕК “Енергоатом”» виступив із заявою в якій жорстко засудив незаконні спроби легітимізації управління ЗАЕС і назвав розмови про повернення росатомом станції в роботу «прямим порушенням норм ядерної та радіаційної безпеки». У заяві також наголошено що лише Енергоатом як законний оператор ЗАЕС має ліцензію на її експлуатацію і тільки українські фахівці вправі компетентно здійснювати відповідний менеджмент. Щодо заяв про «професійне управління»

ЗАЕС працівниками росатома, то, як наголосив Енергоатом, вони «не відповідають дійсності». Далі Енергоатом пояснив, що «Через окупацію значно погіршився стан критично важливих систем безпеки», відбувається критична деградація обладнання та створюються «передумови для потенційних аварійних ситуацій» [40].

Зі свого боку Державна інспекція ядерного реагування України (ДІЯРУ) наголосила, що будь-які заяви та коментарі щодо намірів і способів «перезапуску» енергоблоків у поточній ситуації є провокативними і спекулятивними. МАГАТЕ, що діє відповідно до свого статуту, може надавати рекомендації та продовжувати спостереження за станом безпеки на ЗАЕС, водночас будь-які рішення щодо дозволів на експлуатацію ядерних установок є відповідальністю законних державних органів країн-членів. Для Запорізької АЕС законними органами управління і нагляду були, є і залишаються органи державної влади України [41].

У виступі 6 травня 2025 року на засіданні Міжнародної асоціації ядерних регуляторів (INRA) Голова Держкомрегулювання — Головний державний інспектор з ядерної та радіаційної безпеки України О. Коріков наголосив, що російська окупація ЗАЕС спричинила деградацію ядерної та радіаційної безпеки всього комплексу станції: «наразі на ЗАЕС не функціонує система аварійної готовності та реагування, не функціонують системи раннього оповіщення й радіаційного контролю». На Запорізькій АЕС відсутні надійне водозабезпечення та стабільне зовнішнє водопостачання, не проводиться належне технічне обслуговування систем безпеки та систем, важливих для безпеки, відсутній кваліфікований персонал. Військові рф, які перебувають на ЗАЕС, продовжують мілітаризацію станції. О. Коріков застеріг, що беручи до уваги нинішній стан цієї АЕС, «...будь які спроби здійснити “перезапуск” ЗАЕС і відновити виробництво електроенергії варто оцінювати як акт ядерного терору, який цілком може призвести до катастрофічних наслідків для всього світу» [42].

Тобто, окупаційна адміністрація немає жодного права здійснювати будь-які заходи, спрямовані на запуск у роботу атомних блоків ЗАЕС, оскільки зміни ліцензійних умов на оперування енергоблоками станції можливі лише після повернення ЗАЕС під контроль України, її демілітаризацію, розмінування її території

та системної перевірки безпеки всієї інфраструктури. Тому спільнота експертів однозначно вважає необхідним подальше перебування ЗАЕС у стані «холодного» зупину аж до її деокупації [43]. У цьому режимі станція є найбільш безпечною з точки зору радіаційної та ядерної безпеки для населення та навколишнього середовища регіону, України в цілому і Європи загалом.

Висновки і пропозиції

Війна російської федерації проти України, починаючи з лютого 2014 року, і її повномасштабний характер з 24 лютого 2022 року є, відповідно до міжнародного права, тяжким міжнародним злочином. У рамках цього злочину росія здійснила безліч інших злочинів: від масового вбивства в результаті варварських бомбардувань мирних українських жителів, страт цивільних, викрадення дітей, тортур, зґвалтування, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, позбавлення свободи, нелюдського поводження з цивільним населенням, воєнних злочинів — страт військовополонених, масового навмисного вбивства військовополонених, як це мало місце в Оленівці, тортур військовополонених, нелюдського поводження з ними на порушення відомих міжнародних договорів у гуманітарній сфері тощо.

Але й цей довгий ряд злочинів російських окупантів не є вичерпним. Його доповнюють злочини захоплення і руйнування чи повного знищення цивільної інфраструктури України та приватної власності українських громадян. Одним з таких окремих злочинів є силове захоплення Чорнобильської та Запорізької АЕС. ЧАЕС вже давно звільнена Збройними силами України, в результаті чого відповідні українські служби у найкоротші терміни за технічної підтримки країн-партнерів привели радіаційну та ядерну безпеку до міжнародно визнаних стандартів.

Набагато складнішою є ситуація із ЗАЕС. Перш за все, це перший в історії ядерної енергетики випадок окупації однією країною діючої АЕС іншої країни. По-друге, злочинні по своїй суті спроби росії запустити станцію в роботу можуть призвести до планетарної катастрофи. Станція продовжує залишатися в окупації і в цьому неприродному стані перетворена окупантами із джерела дешевої і екологічно чистої електроенергії у військову базу, начинену важкою військовою технікою, зброєю та військовим персоналом.

Фактично окупанти перетворили ЗАЕС на міну уповільненої дії або порохову бочку. Тому тільки якнайшвидша деокупація станції і повернення її під контроль України здатні зняти з порядку денного можливі катастрофічні сценарії.

У зв'язку з цим має бути наступне:

1. Якнайшвидша деокупація ЗАЕС і повернення її під контроль України. Тільки у такому випадку є можливим зупинення постійної деградації обладнання станції і уникнення доведення її до аварії. Натомість, з'явиться можливість безпечного запуску її українськими ліцензованими фахівцями у роботу. Повернення потужності ЗАЕС в енергетичний баланс України стане однією із важливих передумов відбудови після війни, у тому числі розробки разом з американськими, європейськими та іншими партнерами покладів рідкоземельних мінералів.

2. Введення Європейським Союзом, Сполученими Штатами Америки та іншими країнами жорстких міжнародних санкцій проти росатома, відмова згаданими країнами від імпорту російського ядерного палива, від будівництва росією на їхніх територіях АЕС та від будь-якого іншого співробітництва.

3. Відшкодування росією всієї тієї шкоди, яку вона заподіяла Запорізькій АЕС: вартості необхідних відновлювальних ремонтних робіт, упущеної вигоди, компенсації працівникам станції за вимушене переміщення, в межах України чи за кордон, та вимушене безробіття, втрату власності чи її пошкодження тощо.

4. Притягнення до відповідальності російських державних інституцій, перш за все росатома, а також фізичних осіб — політичного та військового керівництва росії і безпосередніх виконавців злочинів, які були здійснені за час окупації стосовно станції та її персоналу і членів сімей працівників АЕС.

5. Розробка і укладення міжнародних конвенцій, які б визначили поняття державного ядерного тероризму і покарання за нього, а також заповнили б інші прогалини у міжнародному праві, що стосується злочинів проти АЕС та їх персоналу.

Деокупація Запорізької АЕС і повернення її під контроль України, а також санкції проти москви, відшкодування росією за збитки, які понесені ЗАЕС, а також притягнення юридичних та фізичних осіб держави-агресора до відповідальності за злочини, пов'язані з окупацією станції, необхідні як пересторога

для інших потенційних держав-агресорів розуміти, що атомні електростанції не можуть бути об'єктом нападу та окупації. Залишення ж росії без покарання сприяло б відкриттю скриньки Пандори і не тільки дало б зелене світло для здійснення подібних злочинів у майбутньому, а і загальмувало б сам розвиток ядерної енергетики у світі, оскільки підрив безпеки АЕС у такий спосіб демотивував би бажання будувати нові атомні електростанції.

1. Довгань К. На годиннику — 4:50: хронологія 24 лютого 2022 — яким був найдовший день у нашому житті // 24 Канал. 25 лютого 2023. URL: https://24tv.ua/hronologiya-podiy-24-lyutogo-2022-chogo-vse-pochalosya-foto-video_n2261675
2. Organization for Security and Cooperation in Europe (1975) *Helsinki Final Act*. Available at: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>
3. United Nations General Assembly (1974) *Resolution 3314 (XXIX). Definition of Aggression*. Available at: [https://docs.un.org/en/A/RES/3314\(XXIX\)](https://docs.un.org/en/A/RES/3314(XXIX))
4. United Nations General Assembly (2014) *Resolution ES-11/1. Aggression Against Ukraine*. Available at: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/1>
5. Kurtz, J. (2022) 'Putin's "ultimate goal is to destroy Ukraine", Ukrainian foreign minister tells CNN', *CNN World*, 23 February. Available at: https://edition.cnn.com/europe/live-news/ukraine-russia-news-02-22-22?adobe_mc=TS%3D1750936565%7CMCMID%3D34892122540923472937394635711156319592%7CMCORID%3D7FF852E2556756057F000101%40AdobeOrg&iid=cnn-mobile-app
6. Bearak, M. and Morgunov, S. (2022) 'In Chernobyl's delicate nuclear labs, Russians looted safety systems', *The Washington Post*, 2 June. Available at: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/06/02/ukraine-chernobyl-damage-done-by-russians/>
7. International Atomic Energy Agency (2022) *IAEA Director General Grossi's Initiative to Travel to Ukraine*. Available at: IAEA Director General Grossi's Initiative to Travel to Ukraine | IAEA
8. Звіт про управління 2021 // АТ «НАЕК «Енергоатом». URL: <https://old.energoatom.com.ua/parts/pdf-file/managezvut2021.pdf>
9. Coles, I. and Pancevski, B. (2022) 'Ukraine accuses Russia of using Nuclear Plant to Blackmail West', *The Wall Street Journal*, 14 August. Available at: <https://www.wsj.com/world/europe/ukraine-accuses-russia-of-using-nuclear-plant-to-blackmail-west-11660478537>
10. Голова МАГАТЕ на Раді Безпеки ООН озвучив 5 принципів для запобігання аварії на ЗАЕС // Радіо свобода. 30 травня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-grossi-5-pryntsyry-zaes/32435842.html>
11. Мазуренко А. Росіяни ввірвалися в дім і розстріляли співробітника Запорізької АЕС — Енергоатом // Українська правда. 23 травня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/23/7348052/>
12. Лотоцька Н. Помер водолаз Запорізької АЕС, якого катували окупанти // LB.ua. 3 липня 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/07/03/522020_pomer_vodolaz_zaporizkoi_aes_yakogo.html
13. Росіяни незаконно утримують у неволі 13 працівників ЗАЕС // Укрінформ. 13 травня 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tymchasovo-okupovani/3992324-rosiani-nezakonno-utrimuut-u-nevoli-13-pracivnikiv-zaes.html>
14. Schreck, A. and Arhirova, H. (2022) 'Ukraine's Zaporizhzhia Nuclear Power plant loses external power again', *PBS News*, 12 October. Available at: <https://www.bing.com/search?q=14.+PBS+News.+Ukraine%E2%80%99s+Zaporizhzhia+Nuclear+Power+plant+loses+external+power+again>

15. За менш ніж два місяці біля українських АЕС пролетіли 138 російських дронів та ракет // Укрінформ. 07 березня 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3967770-za-mens-niz-dva-misaci-bila-ukrainskih-aes-proletili-138-rosijskih-droniv-ta-raket.html>
16. Романенко В. Російський ударний дрон влучив в укриття ЧАЕС, пожежу загасили — Зеленський // Українська правда. 14 лютого 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/02/14/7498251/>
17. International Atomic Energy Agency (2025) Update 276 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. Available at: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-276-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>
18. Російський дрон спеціально летів на низькій висоті, і удар був прямо в саркофар ЧАЕС — Володимир Зеленський // 14 лютого 2025. URL: <https://www.president.gov.ua/news/rosijskij-dron-specialno-letiv-na-nizkij-visoti-i-udar-buv-p-96045>
19. Янковський О., Бадюк О. «Судити Путіна, Шойгу, Герасимова...»: коли запрацює спецтрибунал щодо злочину агресії Росії проти України // Радіо свобода. 13 травня 2024. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-sud-proty-putina-shoyhu-herasimova/32943309.html>
20. Thomas, D. (2025) 'Russia's economy is down but not out', *BBC News*, 23 June. Available at: <https://www.bbc.co.uk/news/articles/cpqnj17vryjo>
21. Piatetsky, P. (2025) *What are countries doing to Counter Russia's War?* Available at: <https://www.castellum.ai/insights/which-countries-are-taking-action-on-ukraine>
22. Stezhensky, A. (2025) 'Putin's costly obsession: How years of fixation on Ukraine crippled Russia's economy', *The New Voice of Ukraine*, 19 March. Available at: <https://english.nv.ua/business/putin-s-obsession-with-ukraine-crippled-russia-s-economy-now-near-point-of-no-return-50498498.html>
23. Хто допомагає Росії робити зброю // Економічна правда. 13 грудня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/weeklycharts/2023/12/13/707598/>
24. Під Чорнобилем з'явилося Централізоване сховище відпрацьованого ядерного палива // Радіо Свобода. 21 серпня 2021. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/31421585.html>
25. International Atomic Energy Agency (2024) *Two years of IAEA continued presence at the Zaporizhzhia nuclear power plant*. Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/documents/two-years-of-iaea-continued-presence-at-the-zaporizhzhaya-nuclear-power-plant.pdf>
26. Corder, M. (2022) 'IAEA Visits to Ukraine Nuclear Plant Highlights Risks', *Voice of America*, 3 September. Available at: <https://www.voanews.com/a/iaea-visit-to-ukraine-nuclear-plant-highlights-risks-/6729634.html>
27. Воронцова О. Росія блокує доступ інспекторів МАГАТЕ до частин окупованої Запорізької АЕС // Главком. 4 січня 2024. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/rosija-blokuje-dostup-inspektoriv-mahate-do-chastini-okupovanoi-zaporizkoji-aes-978276.html>
28. Діяли свідомо: Зеленський відреагував на атаку конвою МАГАТЕ російським дроном // Укрінформ. 10 грудня 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3936537-diali-svidomo-zelenskij-vidreaguvav-na-ataku-konvou-magate-rosijskim-dronom.html>
29. Золотова К. Галущенко скликав надзвичайне засідання Ради Керуючих МАГАТЕ через атаку дрона РФ на автомобіль агентства // Espresso TV. 11 грудня 2024. URL: <https://espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-galushchenko-sklikav-nadzvichayne-zasidannya-radi-keruyuchikh-magate-cherez-ataku-drona-rf-na-avtomobil-agenstva>
30. Нагорний Д. Безпілотник атакував службовий автомобіль місії МАГАТЕ по дорозі до окупованої Запорізької АЕС // Суспільне Запоріжжя. 11 грудня 2024. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/899483-bezpilotnik-atakuvav-sluzbovij-avtomobil-misii-magate-po-doroz-i-do-okupovanoi-zaporizkoji-aes/>
31. Янковський О., Бадюк О. «Вода покрила будинки». Як руйнація ГЕС на Херсонщині вплине на екологію та хід війни? // Радіо Свобода. 06 червня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-kakhovska-hes-ekolohiya-kontrnastup-zsu/32447037.html>

32. Музиченко О. Підривом Каховської ГЕС росіяни намагаються зупинити ЗСУ, але наступ українців буде на інших напрямках — експерт // ТСН. 06 червня 2023. URL: <https://tsn.ua/ato/pidrivom-kahovskoyi-ges-rosiyani-namagayutsya-zupiniti-zsu-ale-nastup-ukrayinciv-bude-na-inshih-napryamkah-ekspert-2344318.html>
33. Про звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, парламентів та урядів її держав-членів, міжнародних організацій та їх парламентських асамблей у зв'язку з черговим актом тероризму російської федерації — підривом Каховської гідроелектростанції імені П.С. Непорожнього: Постанова Верховної Ради України № 3142-IX від 10.06.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3142-IX#Text>
34. Стала реконструкція та інтеграція України до євроатлантичної спільноти: Резолюція Європейського парламенту від 15 червня 2023 року про сталу реконструкцію та інтеграцію України до євроатлантичної спільноти (2023/2379 (RSP)). URL: <https://ukraine.europarl.europa.eu/uk/documents/ep-resolutions>
35. Nuclear Energy Agency (2005) *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*. Available at: https://www.oecd-neo.org/jcms/pl_29143/international-convention-for-the-suppression-of-acts-of-nuclear-terrorism-nuclear-terrorism-convention-or-icsant
36. International Atomic Energy Agency (2023) *IAEA Training Centre for Nuclear Security Opens Doors to Build Expertise in Countering Nuclear Terrorism*. Available at: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/iaea-training-centre-for-nuclear-security-opens-doors-to-build-expertise-in-countering-nuclear-terrorism>
37. Про нікчемність актів, що порушують суверенітет та територіальну цілісність України: Указ Президента України №687/2022 від 04.10.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6872022-44289>
38. International Atomic Energy Agency (2022) *Communication dated 28 December 2022 received from the Permanent Mission of Ukraine to the Agency*. Available at: <https://www.iaea.org/sites/default/files/publications/documents/infcircs/2022/infcirc1070.pdf>
39. Murphy, F. (2025) 'Zaporizhzhia nuclear plant could restart months after ceasefire, IAEA chief says', *Reuters*, 26 March. Available at: <https://www.reuters.com/world/europe/zaporizhzhia-nuclear-plant-could-restart-months-after-ceasefire-iaea-chief-says-2025-03-26/>
40. «Енергоатом» засудив спроби легітимізувати російське управління ЗАЕС — заява // Радіо Свобода. 04 квітня 2025. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-enerhoatom-zaes-zayava/33372838.html>
41. Українські атомники назвали спекуляціями заяви щодо перезапуску ЗАЕС до її деокупації // Укрінформ. 28 березня 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3975747-ukrainski-atomniki-nazvali-spekulaciemi-zaavi-sodo-perezapusku-zaes-do-ii-deokupacii.html>
42. Спроби «перезапуску» ЗАЕС треба розцінювати як ядерний терор — голова ДІЯРУ // ZN.UA. 06 травня 2025. URL: <https://zn.ua/ukr/energetics/sprobi-perezapusku-zaes-treba-roztsinjuvati-jak-jadernij-teror-holova-dijaru.html>
43. Для перезапуску ЗАЕС немає безпечних умов — Держатом // Укрінформ. 23 червня 2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/4007250-dla-perezapusku-zaes-nema-bezpecnih-umov-derzatom.html>

Oleksandr Motsyk,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary,
PhD in Political Science,
Full professor at the Department of International Relations
and Strategic Studies,
State University 'Kyiv Aviation Institute'

OCCUPATION OF THE ZAPORIZHZHIA NPP AS A GRAVE CRIME COMMITTED BY THE RUSSIAN FEDERATION WITHIN THE SCOPE OF THE WAR AGAINST UKRAINE

Abstract. The article discusses the seizure of the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant by Russian troops. It was the first incident in the history of nuclear energy in which a foreign power occupied an active nuclear power plant. The plant remains occupied and has been transformed by the occupying forces from a source of cheap and environmentally friendly electricity into a military base filled with heavy military equipment, weapons, and soldiers. The invaders have essentially turned the ZNPP into a time bomb.

Drawing on various international legal texts, it is argued that, within the scope of this crime, the invaders perpetrated a series of other war crimes against the personnel and their families.

The article emphasises that the de-occupation of the Zaporizhzhia Nuclear Power Plant and its return to Ukrainian control, the imposition of severe international sanctions against Rosatom by the European Union, the United States of America, and other countries, compensation by Russia for the losses incurred by the ZNPP, and prosecution of legal entities and individuals of the aggressor state for crimes related to the occupation of the plant are imperative as a preventive measure for other potential aggressor states, demonstrating that nuclear power plants must not be objects of attack and occupation.

The author underlines that only the swiftest possible de-occupation of the station and its restoration under Ukrainian control can eliminate the possibility of catastrophic scenarios. The return of ZNPP's generating capacity to Ukraine's national energy balance will be one of the key requirements for post-war reconstruction.

Keywords: de-occupation, Zaporizhzhia NPP, atomic energy, United Nations, IAEA, aggressor state, nuclear power plant, energy balance.